

УДК 811.161.2'373

І. С. Лощинава

ОКАЗІОНАЛЬНІ ПРИСЛІВНИКИ У ТВОРЧОСТІ ПИСЬМЕННИКІВ ДНІПРОПЕТРОВЩИНИ

Лощинава І. С. Оказіональні прислівники у творчості письменників Дніпропетровщини.

Стаття присвячена дослідженню оказіональних адвербіальних лексем у творчому надбанні дніпропетровських письменників другої половини ХХ – початку ХХІ століття, зокрема аналізу їхніх семантико-дериваційних особливостей, оказіональних значень, образного-асоціативного потенціалу та експресивних функцій.

Ключові слова: оказіоналізм, індивідуально-авторський прислівник, адвербіальна неолексема, словотвірний тип, лексико-семантична група, експресивність.

Лощинава И. С. Оказиональные наречия в творчестве писателей Днепропетровщины.

Статья посвящена исследованию окказиональных наречий в творчестве днепропетровских писателей второй половины ХХ – начала ХХІ ст., в частности анализу их семантико-деривационных особенностей, окказиональных значений, образно-ассоциативного потенциала и экспрессивных функций.

Ключевые слова: окказионализм, индивидуально-авторское наречие, адвербиальная неолексема, словообразовательная тип, лексико-семантическая группа, экспрессивность.

Loschshinova I. S. Occasional adverbs in the poetry of Dniepropetrovsk's authors.

The article is devoted to investigation of occasional adverbs in the poetry of Dniepropetrovsk's authors. There are consideration of the semantico-derivation peculiarities, imaginable potential and stylistic phenomena connected with these innovations.

Key words: occasionalism, author-individual adverb, adverbial innovation, word forming model, semantic group, expressive functional.

Одним із важливих питань сучасної лінгвістики є вивчення

оказіональних новотворів – позасистемних мовленнєвих явищ, яким притаманне індивідуальне, усвідомлене лише одним або кількома носіями мови контекстне значення. Пошуки сучасних письменників у галузі індивідуального словотвору мають вплив на розвиток образної системи поезії, збагачують поетичний лексикон, визначають перспективи творення нових номінативних одиниць за певними словотвірними типами, спонукають митців до подальшого активного використання виражальних засобів мови. Помітне місце серед індивідуально-авторських неолексем посідають okazіональні прислівники, що мають багаті зображально-виражальні можливості, а їх okazіональне значення виникає на базі звичайних, узувальних значень. Під okazіональним значенням слова розуміється таке, що не фіксується словниками, а виникає в семантичній структурі лексеми як імпліцитний складник, тобто асоціація, що безпосередньо мотивується узувальним значенням твірного слова [3, с. 110]. В українському мовознавстві проблема okazіональних прислівників була об'єктом дослідження у працях Г. Вокальчук, В. Герман, О. Жижоми, В. Ковальова, Ж. Колоїз, О. Мироненко та ін. З об'єктивних причин малодослідженими досі залишаються авторські адвербіальні неолексеми у творчості письменників Дніпропетровщини другої половини ХХ – початку ХХІ століття, зокрема їхні семантико-дериваційні особливості, образно-асоціативний потенціал та експресивні функції. Отже, метою нашого дослідження є комплексний аналіз індивідуально-авторських прислівників з лексико-семантичного, структурно-словотвірного та функційного поглядів.

Джерельною базою для виявлення інновацій слугували в нашій статті поетичні тексти С. Бурлакова, В. Грипаса, І. Данилюка, Н. Дев'ятко, М. Дружко, М. Дяченка, О. Ігнатенко, Ю. Кириченка, Ю. Кібця, В. Коржа, Ю. Купіч, Н. Нікуліної, В. Савченка, Г. Світличної, І. Сокульського, Л. Степовички, М. Чхана, А. Шкляра, М. Яланської.

Дослідження художніх творів письменників Дніпропетровщини дало змогу виявити близько ста сімдесяти адвербіальних неолексем. Увесь масив авторських новотворів-прислівників розподіляється на дві несумірні за своїм кількісним складом групи: означальні й обставинні. Останні представлені одиничними прикладами, як-от: *щонічно* (Л. Степовичка) і *середночі-вночі* (І. Сокульський). Вони є словотвірними варіантами узуальних лексем *щоночі* та *вночі*. Новотвори позбавлені семантичної новизни, натомість такі приклади засвідчують багатющий дериваційний потенціал української мови.

Значно різноманітнішими в семантичному відношенні є okazіональні означальні прислівники. У мовотворчому надбанні письменників Дніпропетровщини найширшу ланку становлять ті з них, що утворені на базі відносних прикметників (узуальних, рідше okazіональних) за допомогою суфікса *-о*. Адвербіальні неолексеми порівняльно-уподібнювальної семантики містять у структурі лексичного значення такі експліцитні семи :

- 1) 'рослинний світ' – *барвінково* (В. Грипас); *колосково* (В. Корж); *ожинково* (Ю. Кириченко); *пшенично*, *грушево* (М. Чхан);
- 2) 'пташиний світ' – *зозульно* (С. Бурлаков);
- 3) 'часовий відрізок' – *хвилинно* (Ю.Кібець); *високосно* (Н. Кривенко); *березнево* (М. Чхан);
- 4) 'природне явище' – *зорепадно* (В. Корж); *повінево* (В. Сіренко);
- 5) 'локальність' – *чорноземно* (І. Сокульський); *підхмарно* (М. Чхан);
- 6) 'сукупна множина осіб' – *ротно*, *батальйонно* (В. Грипас); *поколінно* (І. Сокульський);
- 7) 'предмет' – *лірно* (О. Ігнатенко); *бісерно*, *циферблатно* (В. Корж); *клізмово* (Ю. Купіч);
- 8) 'державні організації' – *каесемсько* (Ю.Кириченко); *гебешно* (В. Сіренко);
- 9) 'споруди' – *храмно* (М. Дяченко); *музейно* (М. Чхан);
- 10) 'дія' – *аукціонно* (В. Корж);
- 11) 'речовина' – *бетонно* (Г. Прокопенко);
- 12) 'внутрішня властивість об'єкта' – *антикварно* (Ю. Кириченко);
- 13) 'зовнішня характеристика' – *червенево* (М. Чхан).

Художнє сприйняття об'єктивної дійсності відбувається насамперед через світ речей живої природи. За допомогою новацій письменники утворюють несподівані й експресивні образи, що позначають почуття персонажів, наприклад: *Так **пшенично**, так **грушево**, Так беззучно і сумирно: Все суєтне, все дешеве – мимо мене, мимо, мимо* (М. Чхан). Завдяки актуалізації периферійних сем у семантичній структурі лексичного значення прикметників *пшеничний* та *грушевий* М. Чхан відтворює внутрішню гармонію та «солодкість» почуттів ліричного героя. З іронією про свій душевний стан говорить Ю. Кириченко: *Моя душа полатана добром: **Ожиново**, калинно, яворино* (Ю. Кириченко). Актуалізуючи сему на позначення чорно-сизого кольору плодів ожини, письменник створює образ «душевного синця», розміри якого автор підкреслює за допомогою прислівника *яворино*. Прислівниковий новотвір С. Бурлакова *зозульно* набуває у контексті значення «монотонно, без змін», тобто подібно до звучання одноманітного зозулиного «ку-ку»: ***Зозульно** день кував, Коли між чебреців Відчув: твоя рука цвіте в моїй руці* (С. Бурлаков).

Оказіональні прислівники творяться зазвичай відповідно до словотвірних норм сучасної української мови, а тому сприймаються як цілком зрозумілі читачеві лексичні елементи контексту, наприклад: *Було вічно й голубо, **храмно** й шепітно у цій створеній мною архілегенді* (М. Дяченко); *Знай, він за гріш свою бекету **аукціонно** не продав...* (В. Корж); *Не йдуть вже лави **каесемсько** – І в цьому суть* (Ю. Кириченко); *Прищурене око поглядає **гебешно** з вікна* (В. Сіренко). Для остаточного розкриття змісту новотворів *каесемсько* та *гебешно* читачеві потрібні фонові знання з радянської історії. Розуміння таких індивідуально-авторських новотворів залежить від того, наскільки точно адресат зможе ідентифікувати історичні події, оцінити їхню роль у суспільно-політичному житті країни, співвіднести їх із художніми

образами, об'єктивованими в конкретній комунікативно-прагматичній ситуації.

Деякі прислівники не мають узуальних мотивувальних прикметників, що закономірно забезпечує високий ступінь їхньої експресивності: *Нічне зірчасте небо – і комета, Мов знак лихий, возведений на нім. Трагічно так! Розгорнуто! Хребтато!* (Г. Світлична); *О степе, мої думи заозонь – Люблю твою розгойдану осонь: Нехай крізь неї червенево йде Апостолове – місто молоде* (М. Чхан). Наведені адвербіальні неолексеми утворилися за трансформованою новою моделлю (через ступінь) від новотворів-прикметників. Оказіональний прислівник *червенево* (червінь – червеневий – червенево) містить експліцитний компонент у семантичній структурі слова «рум'янець на обличчі» та узагальнювальну імпліцитну сему «з гордістю». Для прислівника *хребтато* твірним словом є оказіональний прикметник, утворений від узуального іменника (хребет – хребтатий) і, відповідно, значенням твірного слова мотивується імпліцитна сема «щось значуще, всеохоплююче».

Специфіка порівняльно-уподібнювальних прислівників полягає в тому, що вони становлять відкриту лексичну систему, яка постійно поповнюється за рахунок індивідуально-авторських утворень [2, с. 76]. Серед новотворів порівняльно-уподібнювальної семантики у творчому словнику дніпропетровських письменників фактично відсутні прислівники з префіксом *по-* і суфіксами *-ому*, *-ему*, *-и*, що характерно для новотворів сучасної української мови. Виняток становить лише один приклад: *Він ніч відганяв від обох, мов комаху, Мири в їх по-зевсівськи вміло* (В. Грипас). Оказіональний прислівник містить експліцитний компонент у смисловій структурі слова «давньогрецький бог, який уособлює світлу сторону буття» та узагальнювальну імпліцитну сему «справедливо».

За аналогією до узуальних прислівників *впівсили*, *впівока* Ю. Кириченко творить дві прислівникові новації за допомогою префіксоїда *-пів*: *впівсерця* та *в півлегень*. У семантику прислівникових дериватів цей афікс уносить властивий йому специфічний відтінок значення – неповноту вияву ознаки: *Хоч теє світло – теж пільма, пільма, В якій живуть впівсерця, крадькома. Читання між рядків – Не видих в півлегень...* (Ю. Кириченко). Відмінність у написанні авторських новотворів (разом та окремо) можна пояснити тим, що в прислівниковому сполученні іменник *легені* не втрачає свого прямого значення. За допомогою префіксоїда *-пів* утворені такі адвербіальні сполуки: *Спізналась пісня в серці на півмиті*, *Спізнився лелека в май на півкрила* (Ю. Кириченко). Елемент *пів-*, вступаючи у не зовсім звичайні словотвірні зв'язки, створює нові оригінальні, емоційно й семантично виразні лексеми. Нетиповими для узуального словотвору є новації з префіксом *над-*, що надає неолексемам значення інтенсивного вияву ознаки *надсейсмічно* (В. Корж); *надреально* (М. Чхан). Зрідка автори вдаються до творення оказіональних форм вищого і найвищого ступенів порівняння прислівників: *пісенніше*, *безсмертніше*, *найприреченіше* (В. Корж); *стогонніше* (М. Чхан).

Сучасна поезія дніпропетровських письменників дає надзвичайно багаті й різноманітні зразки стилістичного використання складних адвербіальних лексем. Це можна пояснити тим, що вони є логічними змістовими заміниками словосполучень, порівняльних зворотів і навіть речень, що зумовлено естетичними настановами того чи того автора, своєрідністю його творчої манери, особливостями художнього мислення, спрямуванням віршів. Активно утворюються такі оказіональні сполуки, що викликають образне сприймання [3, с. 15]. Різними є оцінно-пізнавальні можливості зазначеної групи слів. Одні служать для зовнішніх описів: *срібновіто*, *зеленоросо*, *червоногрудо*, *білоброво*, *красноперо* (С. Бурлаков);

міднобоко, світлоброво (І. Данилюк); *рожевобоко* (В. Корж); *синьогриво, зеленокопито* (М. Чхан). Наприклад, за допомогою прислівника *срібновіто* С. Бурлаков коротко і влучно охарактеризував зимові картини на вікнах: *Морозенко, поблиском рясний, Вікна гравірує срібновіто*. У наступному прикладі письменник вдало порівнює білі від піни хвилі з білими бровами: *А гребля задивилась білоброво У вир верткий* (С. Бурлаков). Уособлюючи негоду в подобі коня, М. Чхан створює непересічну картину дощу, що вражає своїми масштабами: *Синьогриво, зеленокопито Вилітав – аж думи переймали, Вилітав – співати і кропити!* (М. Чхан).

Інші складні адвербіальні неолексеми служать для розкриття внутрішніх ознак зображуваного: *крицевотонно* (В. Грипас); *чортоградусно* (М. Дяченко); *світлоброво* (І. Данилюк); *небокрило, тихосердно, високоросто, родоповажно, великомудро* (Ю. Кириченко); *вогневійно* (В. Корж); *сонцеп'янка* (Л. Степовичка) тощо.

Високоекспресивним є okazіоналізм *чортоградусно*, сконструйований від прикметникового новотвору *чортоградусний*. Семантика іменника *чорт* у поєднанні зі складником *-градусний*, викликає в уяві асоціативні зв'язки з пекельно високою температурою, що є нестерпною для людини, тобто автор передає почуття, які дуже важко переживати його ліричному герою. Новотвір *сонцеп'янка* навпаки передає значення приємної втоми після ударної праці: *А як зморимось сонцеп'янка, То дістанем солодких пряників* (Л. Степовичка).

На основі власної прикметникової новації Ю. Кириченко утворює okazіональний прислівник *небокрило*: *В світі неприхильному й складному Небокрило не мені одному. Хоча й повезло мені, одначе: Несу в дзьобі слово небозряче...* (Ю. Кириченко). Значення новотвору можна зрозуміти завдяки відомому вислову, про те, що все вирішується на небесах.

Обігрування у вузьких контекстах однокорених лексем збагачує вислів додатковими нюансами:...*Пани Ставарські та Скіпальські,*

дейкують, лицарі зухвальські: **Великомудро** величалися, **Родоповажно** родичалися (Ю. Кириченко).

Як відомо, числівник не належить до особливо виразних стилістичних засобів. Однак новотвори з початковим нумеративним компонентом несуть у собі гіперболічно-реальний і разом з тим метафорично-узагальнювальний зміст: *мільйоноусто* (С. Бурлаков); *тисячогранно* (М. Дружко); *стопечально* (Ю. Кириченко), *стогрішно* (В. Корж) тощо. Високим ступенем експресивності відзначається прислівник *стодогово*: *І хорал мені зазвучав: На шпальтах журналу "Київ" Столично, стоклично, **стодогово** заскавучав – на віншування вінчав* (Ю. Кириченко). Ця експресивність досягається, по-перше, кількаразовим повторенням складника *сто-*, а, по-друге, лексичним значенням іменника *дог*: «порода великих службових собак з тупою мордою і сильними щелепами» [5, с. 572], у семантичній структурі якого автор, можливо, актуалізує не лише сему на позначення розміру і, відповідно, гучності голосу собаки, а й особливості зовнішнього вигляду.

Привертає увагу значна кількість прислівникових новацій, утворених юкстапозицією, тобто поєднанням двох слів. При цьому автори активно сполучають в одній неолексемі синонімічні або антонімічні форми, рідше поєднують різні за значенням слова, у тому числі адвербіалізовані форми орудного відмінка іменників. Фактичний матеріал дає змогу виділити серед означальних складених прислівників номінації способу дії таких ЛСГ:

1) прислівники, що виражають стан людини (фізичний, психо-емоційний, інтелектуальний): *відверто-сповідально, причасно-крилато* (І. Данилюк); *пристрасно-натхненно* (М. Дружко); *висвітлено-чесно* (М. Дяченко); *слізно-терпко, юно-сонячно, дитинно-безвинно, послідовно-поштиво* (В. Корж); *здичавіло-здичіло* (Н. Нікуліна); *юно-геніально, звабом-гречкою*

(Г. Світлична); *сумовито-манірно, фальшиво-співчутливо, ласкаво-хижо, ніжно-грізно* (Л. Степовичка); *первісно-дико, дівкою-вдовою* (М. Чхан).

Активне вживання антонімів можна пояснити не лише тим, що вони є важливим виразовим засобом завдяки своїм внутрішнім семантичним властивостям, а й тим, що антонімічні протиставлення не є чимось обмеженим, застиглим, мовець може їх утворювати як за нормативною схемою, так і залежно від індивідуального сприймання.

2) прислівники, що позначають особливості зовнішнього вигляду об'єкта: *чорно-срібно* (І. Данилюк); *брунатно-матово* (В. Савченко); *м'яко-матово* (Л. Степовичка); *вітрильно-біло* (М. Чхан);

3) прислівники, що позначають темп виконання дії: *буй-тур-вітром* (В. Корж);

4) прислівники, що характеризують звуковий вияв дії: *громом-перегромом* (С. Бурлаков); *ніжно-ластівочо* (М. Дяченко); *громом-гулом* (Г. Прокопенко) тощо. До цієї ЛСГ відносимо і прислівниковий юкстапозит, що входить до складу оксюморона (стилістичної фігури, що ґрунтується на поєднанні семантично несумісних понять): *Так незбагненно-голосно мовчали, А потім крізь сто бід защебетали* (Ю. Кириченко). Особливою експресивністю вирізняються також ті складені слова, у структурі яких один із компонентів уже є оказіоналізмом: *Шелестять в степах завії колісково-колосково...* (В. Корж).

Незважаючи на те, що прислівники формують порівняно нечисленний клас оказіональних одиниць, у контексті поетичних творів дніпропетровських письменників вони виконують важливі експресивні функції. Адвербіальні неолексеми характеризують дію, процес, ознаку точніше, конкретніше, допомагають хоча б частково пізнати специфіку авторського світовідчуття.

Перспективним у руслі цієї теми вважаємо аналіз прагматичного потенціалу оказіональних прислівників у творах письменників Дніпропетровщини.

Література

1. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська. – К. : Пульсари, 2004. – С. 298–325.
2. Вокальчук Г. М. Я – безразковості поет (Словотворчість М. Семенка) : [монографія] / Г. М. Вокальчук. – Рівне: Перспектива, 2006. – 201 с.
3. Герман В. В. Індивідуально-авторські неологізми (оказіоналізми) у сучасній поезії (60–90-ті рр.) / В. В. Герман : Автореф. дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 / СДП ім. А. С. Макаренка. – Суми, 1999. – 20 с.
4. Жижома О. О. Лінгвістична природа прислівникової оказіональної номінації / О. О. Жижома //Лінгвістичні студії : Зб. наукових праць. – 2010. – Вип. 21. – С.110 – 118.
5. Новий тлумачний словник української мови / Укладачі В. Яременко, О. Сліпушко. – К : Аконт, 2008. – Т. 1. – С. 572.